

Legendy i wierzenia Słowian oraz ich odzwierciedlenie w polskich i angielskich nazwach roślin

Alina Szwajczuk

Uniwersytet Szczeciński
alina.szwajczuk@usz.edu.pl

Streszczenie

Jadwiga Waniakowa (2012) twierdzi, iż wraz z nazwą kwiatów wędrowały wierzenia, tak jak miało to miejsce w przypadku „niezapominajki”. Bogactwo nazw, skrywane tajniki i wędrowki myśli ludzkiej, nawiązanie do kontekstów politycznych i historycznych oraz właściwości leczniczych i zjawisk okultystycznych sprawiają, że symbol kwiatu staje się pojęciem wielowymiarowym. Niniejszy referat ma na celu zobrazowanie sposobu postrzegania rzeczywistości przez symbolikę rośliny odzwierciedloną w nazwach. W szczególności, punkt wyjścia stanowią legendy i wierzenia Słowian. Głównym założeniem jest wstępna weryfikacja, czy w języku polskim słowiańskie skojarzenia związane z rośliną odzwierciedlone są w nazwach roślin oraz czy, tym samym, nastąpiła migracja wierzeń słowiańskich poprzez migrację nazw do kultury anglosaskiej. Fitonimy przedstawione zostały z perspektywy diachronicznej i synchronicznej. Nieodzownym elementem poszukiwań oraz wyzwaniem jest również podjęta próba tłumaczenia zwyczajowych nazw dawnych. Dociekania badawcze rozpoczęły się od analizy nazwy „wyżlin większy”/Antirrhinum majus L. Polska nazwa rośliny („wyżlin”) oznaczająca dawniej „pysek zwierzęcy, szczególnie psi albo cielęcy obrany ze skóry i mięsa”¹ odzwierciedlona jest w dawnych nazwach angielskich takich jak Dog’s-mouth [pysek psi] czy Calf’s-mouth [pysek cielęcy](Nowick 2015: 36). W języku polskim zaś roślina znana jest jako lwia paszcza.

Słowa kluczowe: nazwy własne, nazwy historyczne, legendy, Słowianie, etymologia, onomastyka, tłumaczenie

Abstract

Slavic Legends and Folk Beliefs and Their Embodiment in Polish and English Names of Plants

Waniakowa (2012) advocates migration of plant names together with associated folk beliefs as in the case of ‘forget-me-not’. The abundance of names, concealed secrets and wandering nature of human mind, reference to political contexts and historical backgrounds as well as

¹ Por. <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/wyzlin;5523280.html>. Data ostatniego dostępu: 25.04.2020.

healing properties and occult phenomena render the symbol of a flower multidimensional. The paper is supposed to depict the manner in which the reality is perceived via the plant's symbolism embodied in its name. In particular, these are Slavic legends and beliefs analyzed as semantic motivation of the plant's denomination process that constitute the paper's main thrust. The key assumption, however, is initial verification whether Slavic associations with plants are reflected in their names in the Polish language, and whether the migration of Slavic beliefs via migration of names into the Anglo-Saxon culture has taken place. Phytonyms are presented from a diachronic and synchronic perspective. Further, an integral element of the study shall be an attempt to translate old and contemporary Polish and English plant names.

1. Wstęp

Obszerna literatura przedmiotu w zakresie motywacji semantycznej nazw roślin wskazuje na cechy fizyczne i właściwości lecznicze roślin, jak również odwołania do postaci mitycznych i wierzeń poszczególnych ludów. Zadaniem jakie postawiłam sobie w tym artykule jest weryfikacja, czy legendy i wierzenia Słowian odzwierciedlone są w obecnych i historycznych polskich nazwach zwyczajowych roślin jak również sprawdzenie - podążając za twierdzeniem J. Waniakowej, iż wraz z nazwami wędrowały wierzenia² - czy legendy i obyczaje Słowian przejawiają się w anglojęzycznych nazwach roślin, stając się tym samym poniekąd częścią kultury anglosaskiej. Punkt wyjścia stanowią publikacje K. Szczesniak (2013), H. Chodurskiej (2003) i J. Waniakowej (2012). Analiza synchroniczna i diachroniczna polegać będzie na porównaniu nazw, odwołując się, w przypadku języka polskiego, głównie do publikacji E. Majewskiego (1893) i publikacji A. Spólnik (1990). Analiza nazw anglojęzycznych zostanie przeprowadzona na podstawie publikacji B. Barton (1837), J. Britten, R. Holland (1886), A. Lyons (1900) i E. Nowick (2015). Po dokonanych wstępnym badaniu literatury przedmiotu, wybrane i przedstawione w artykule przykłady roślin stanowią, w mojej opinii, jedne z bardziej znanych każdemu odbiorcy oraz jedne z ciekawszych. Podkreślić należy, iż zadanie to wydaje się być z góry utrudnione ponieważ, jak pisze Brückner (1980: 322), chrześcijaństwo zawładnęło pogańskie obyczaje: „polski język ludowy zatarł wiele znamienych cech słowiańskich, tak jeszcze bardziej tylko zatraciły pieśni, wierzenia, obyczaje ludowe wszelkie dawne znamiona pogaństwa i starożytności...”, „[...] nie sposób odróżnić już, co powstało ze czci i bojaźni przed duchami przodków, a co ze czci i bojaźni duchów-czartów przyrody (z których wręcz i kpią); ledwie, że gołe nazwy okazały się nicią przewodnią w tym labiryncie. Szczegółowsze badania dorzuca, odmienia, poprawia ten i ów szczegół, ale rzeczy z gruntu, tj. braku wiadomości o mitologii i pogaństwie dawnym nie odmienia” (Brückner 1980: 323).

² Waniakowa (2012) podaje przykład *niezapominajki*, która w wielu językach i kulturach odnosi się do magicznej właściwości rośliny. Jej rolą było strzec wierności zakochanych.

2. Legendy i wierzenia Słowian na przykładach roślin oraz ich odzwierciedlenie (tudzież brak) w nazwach polskich i angielskich

Viola tricolor L. Szcześniak (2013): *fiólek trójbarwny/brat i siostra/bratki/ dzień i noc/fijolek leśny*. Szcześniak (2013: 130) twierdzi, iż nazwa rośliny nawiązuje do „dwoistości święta Kupały”, podczas którego palono figurkę Kupały, zwaną w niektórych regionach Iwanem i Mariną. Dwukolorowe ubarwienie kwiatka nawiązuje do miłości kazirodczej brata i siostry. Spólnik (1990: 96) pisze, że żółte kwiaty uznaje się za przemienionego brata, sine za siostrę. Trójkolorowe kwiatki, zaś, nawiązują do legendy, według której jest to dziewczyna zaklęta w kwiat za swoją „ciekawość życia innych ludzi” (Szcześniak 2013: 130). Waniakowa (2012: 121, 122, 126, 127, 129, 135, 182) przywołuje dodatkowo takie nazwy jak *człowieczek, bratczyk, brat z siostrą, kwiat Św. Trójcy, braciszki i macoszki*. Ta ostatnia jest kalką z języka niemieckiego *stiefmutterkraut*, obecną również w innych językach germańskich (angielska *stepmother*). Nazwa stanowi nawiązanie do macochy i dzieci sierot, co może wynikać z budowy kwiatka, gdzie „górne płatki nie są tak otulone jak dolne” (Waniakowa 2012: 182-183). Miłość kazirodcza jak i nawiązanie do macochy i sierot widoczne są również w nazwach historycznych przytoczonych przez A. Spólnik oraz E. Majewskiego. Spólnik (1990: 17) podaje takie nazwy jak *maczoszki, maczonki, syostra z bratem, wdowki, Fiolek brat z siostrą, Fialek brat z siostrą*³. Majewski (1893: 824) zaś wymienia *Braciszek, Braciszki, Brat i siostra, Brat z siostrą, Bratki, Fiolek Brat z Siostrą, Fiolek Bratek, Maceszki, Macoszka, Sierotki, Siostrzyczka, oraz Wdówki*⁴. U Szekspira (*Sen nocy letniej*) Tytania, na której powiekę spadł sok z bratka, zakochała się w pierwszym stworzeniu, które napotkała i którym była ośła głowa (Szcześniak 2013: 130). Co ciekawe, symbol miłości i wierności kojarzony z tą rośliną był bardzo popularny w Anglii, gdzie 14 lutego przesyłano sobie kartki z fiołkiem (Szcześniak 2013: 170). Angielskie nazwy zwyczajowe oprócz *stepmother (macocha)* (Britten, Holland 1886: 618) nawiązują do miłości i wierności. Nie przejawiają bezpośredniego zapożyczenia z języków słowiańskich nawiązującego do kazirodczej miłości. Trudno również jednoznacznie określić pochodzenie nazwy *macoszki*. Dodatkowa motywacja semantyczna nazw wywodzi się z miejsca występowania, popularności rośliny, symboliki religijnej oraz jej cech fizycznych:

³ Pozostałe nazwy wymienione przez Spólnik (1990: 17) to: *potroyny kwiat, potroyny fiolek, potroyny kwiat, fijolki na poły modre i żółte*.

⁴ Dodatkowo: *Dzwonki, Kwiat Ś-tej Trójcy, Maśluk, Newistka, Niezapominajka, Oczki, Potrójny fiolek, Trojanek* (Majewski 1893: 824).

wild pansy [dziki bratek⁵], cat's face [kocia mordka], love-in-idleness [kwiat miłość⁶], Johnny-jump-up [Jasieczek⁷], heart's ease [kwiat miłości] (SRU). Nazwy są i w tym przypadku podobne biorąc pod uwagę dawne nazwy angielskie. I tak Britten, Holland (1886: 618) podają: *Beedy's Eyes*⁸ [koralowe oczy?/zręda], *Biddy's Eyes* [kwiat zrędlowej baby], *Bleeding Heart* [krwawiące serce], *Buttery-entry* [Maślak?], *Call-me-to-you* [zaprosz mnie do siebie], *Cat's-face* [kocia mordka], *Cull-me-to-you* [zaprosz mnie], *Face-and-hood* [twarz w kapturze], *Fancy* [fantazja], *Flamy Garden Gate* [sąsiad płomyczek], *Godfathers and Godmothers* [rodzice chrzestni], *Heartsease* [spokój serca], *Heart's Pansy* [głos serca], *Heart seed* [tłumaczenie dosłowne: ziarno serca], *Herb Trinity* [ziele Św. Trójcy], *Jack-behind-the-garden-gate* [sąsiad Kuba], *Jump-up-and-kiss-me* [całujący kwiat], *Kiss-me* [pocałuj mnie], *Kitty-run-the-streets* [tłumaczenie dosłowne: kotek na drodze], *Love-in-idleness* [tłumaczenie dosłowne: miłość w czasach bezczynności], *Love-true* [prawdziwa miłość], *Meet-her-i'-th'-entry-kiss-her-i'-th'-buttery* [randka], *Monkey's Face* [małpia mordka], *Pance* [bratek], *Pansy* [bratek], *Paunce* [bratek], *Pensy* [bratek], *Pink-o'-my-John* [myślę o Tobie Janku], *Stepmother* [macocha], *Three Faces in a Hood* [trzy buzie w kapturze], *Tickle my Fancy* [łaskotek], *Tittle my Fancy* [łaskotek], *Two-faces-under-the-sun* [tłumaczenie dosłowne: dwie buzie w słońcu], *Violet* [fiołek], *Horse Violet* [fiołek koński], *Trinity Violet* [fiołek Św. Trójcy], *Wild Love and Idle* [dzika miłość]. Występował również pod nazwą: *Lady's-delight* [uciecha dam], *Garden Violet* [fiołek ogrodowy], *Battle-field flower* [kwiat bitewny], *Cupid's-delight* [rozkosz amora], *Garden-gate* [bratek sąsiad], *None-so-pretty* [piękniś] (Lyons 1900: 394). Nowick (2015: 442) uzupełnia powyższe następującymi nazwami: *Common pansy* [fiołek zwyczajny], *Garden violet* [bratek ogrodowy], *Three-color violet* [fiołek trójbarwny].

Convallaria majalis L. Konwalia majowa. Jak podaje Szczęśniak (2013: 329), legenda głosi, iż kwiat powstał z łez nieszczęśliwie zakochanej nimfy Wołchowej w chłopcu pieśniarzu o imieniu Sadko. Nimfa porwała chłopca do swojego podwodnego świata. Tam dowiedziała się, że jest zakochany w dziewczynie o imieniu Liubawa. Nimfa zlitowała się nad nim i wypuściła chłopca, a gdy zobaczyła ich prawdziwą miłość z jej oczu poleciały łzy, które

⁵ Tłumaczenia w nawiasach kwadratowych zostały zasugerowane przeze mnie. Niektóre nazwy stanowią bezpośrednie tłumaczenie nazwy angielskiej, inne powstały przez analogię do (zazwyczaj historycznych) nazw polskich oraz w niektórych przypadkach podane zostało znaczenie dosłowne wyrazów.

⁶ Jedna z legend głosi, że kwiat był oryginalnie biały, ale strzała amora spowodowała, że zmienił kolor. Nazwa *pansy* w połączeniu z kształtem kwiatka przypominającego serce spowodowały, że kwiat kojarzy się z miłością [por. <https://journeys.dartmouth.edu/exploratoryshakespeare/2015/07/07/love-in-idleness/>. Data ostatniego dostępu: 28.04.2020].

⁷ Angielska nazwa dotyczy tendencji rośliny do pojawiania się w tym samym miejscu (Armitage 2001: 496).

⁸ Por. <https://www.lexico.com/definition/biddy>. Data ostatniego dostępu: 24.06.2020.

zamieniły się w kwiaty. Szczesniak (2013: 329) podaje termin *ziuziulki padaroczki*. B. Kuźnicka (2006: 76) twierdzi, że białoruska nazwa oznacza: *podarunek kukulki*. Waniakowa (2012: 122, 130, 156) przywołuje nazwy takie jak *cencelia*, *gładysz*⁹ i *majowe dzwonki*. Ostatnia nazwa to kalka z języka niemieckiego (Waniakowa 2012: 156). Spólnik (1990: 122) również podaje nazwę *gładysz*, która motywowana jest gładkimi liśćmi rośliny. Następnie - Spólnik (1990: 26): *lanoska*, *lanye usko*, *Konwalia lanuszka*, *konwalia*, *polna lilia*, *lilyka*, *lanka*. Według Spólnik (1990: 106) *konwalia* stanowi synonim XV-wiecznej nazwy pochodzenia śrlac. *Lilium Konvallium* – *lanka*¹⁰, *lanoszka*. Majewski przytacza (1983: 232-233): *gładysz*, *końska grzywa*, *konwalia*, *konwalya majowa*, *lanka lanuszka*, *lanysz*, *lilia podobna*, *padolna*, *ziuziulki podaroczki*. Nazwy polskie w żaden sposób nie nawiązują do legend słowiańskich. Ich motywację semantyczną stanowi kalka z łaciny (*Convallaria*¹¹ oznacza „w dolinie”, *majalis* majową (Gledhill 2008: 119, 258)), miejsce występowania oraz cechy fizyczne rośliny. Podobną tendencję obserwuje się w języku angielskim. Stąd: *Lily-of-the-valley* [*lilia dolin*], *May lily* [*lilia majowa*], *Our Lady's tears* [*lzy Najświętszej Panienki*], *lady's tears* [*lzy Najświętszej Panienki*], *convall lily* [*konwalia*], *liriconfancy* [*konwalija*], *May bells* [*dzwonki majowe*], *mayflower* [*kwiat majowy*], *mugget* [*kwiat piżmowy*] (RHS, MBG, SRU). Nazwy podane przez Lyonsa (1990: 114–115) obejmują także: *Lily of the valley* [*lilia dolin*], *Conval-lily* [*konwalia*], *May or Park Lily* [*konwalia majowa*, *konwalia parkowa*], *Wood Lily* [*konwalia leśna*], *May-blossom* [*kwiat majowy*]. Nowick (2015:121): *Common lily-of-the-valley* [*konwalia pospolita*], *Conval lily* [*konwalia*], *Convallaria* [*konwalia*], *European lily-of-the-valley* [*Europejska lilia dolin*], *Mayflower* [*kwiat majowy*]. Britten, Holland (1886: 576) podają: *Lily (Great)* [*lilia wspaniała*], *Lily-among-thorns* [*lilia wśród cierni*], *Mugwet*¹² [*kwiat piżmowy*], *Valleys* [*kwiat dolin*]. Brückner (1927: 264) podaje również 15w. nazwę *krasikoń* na konwalię, która miała odnosić się do „piękności”. Stwierdzić należy jednak, iż żadna z nazw polskich ani angielskich nie nawiązuje do przywołanej legendy Słowian wschodnich.

***Papaver rhoeas* L. Mak polny. *Papaver somniferum* L. mak lekarski.** Szczesniak (2013: 220) podaje, że legendy bałtycko-słowiańskie upatrują w kwiecie młodszego brata, który został utopiony i który powrócił, przechodząc pod ziemią, w postaci kwiatu. Mak służył w celach wywoływania deszczu poprzez sypanie go do rzeki. Rzucany był przez dzieci na wodę,

⁹ Jak podaje Brückner (1927: 142) *gładysz* oznaczał *strojnisia*.

¹⁰ Brückner (1927: 290): *lanka* oznaczała koszulę bądź długie ubranie. *Lana* oznaczała wełnę.

¹¹ ł. *Convallis* „dolina” (Kreiner 1960: 52).

¹² Wyras wywodzi się z fr. *Muguet*. Starofrancuski *musquet* od łac. *Muscatus* odwołujący się do zapachu piżma (Britten, Holland 1886: 346).

następnie wodę mieszano kijkami i tym sposobem wywoływano deszcz. Słowianie używali go raczej w czarnej magii: mak wrzucany był do studni, żeby przywołać deszcz. Miał przynosić mocny sen zmarłym a żywym dawać spokój. Był symbolem snu i śmierci (Szcześniak 2013: 221). Miał dawać płodność pannom młodym, przy czym Kaszubi wierzyli, że w maki zostały zamienione dzieci, które deptały lub zrywały zboże (Szcześniak 2013: 221). Mak, który zasiał się sam służył do walki z siłami nieczystymi. Jako potrawa był on używany w obrzędach upamiętniających zmarłych. Kładziono go płaczącym dzieciom do poduszki i sypano do trumien osobom oskarżonym o czary (Szcześniak 2013: 221). W Polsce *maiki* kojarzą się z Czerwonymi Makami pod Monte Casino, dla Brytyjczyków z żołnierzami, którzy polegli w czasie dwóch wojen światowych. Stąd 11 listopada Brytyjczycy obchodzą *Remembrance Day* (*Dzień Pamięci*), podczas którego przypinają do ubrań sztuczne maki. Symbol maku funkcjonuje w Wielkiej Brytanii od 1921 roku i odnosi się o do maków, które wyrosły na polach bitewnych Flandrii podczas I wojny światowej¹³. Waniakowa (2012: 123, 131) podaje takie nazwy jak *psi mak* i *patrak*¹⁴. Majewski (1893: 560) wymienia: *Krasa*¹⁵, *Maczek*, *Maczek wilczy*, *Mak dziki*, *Mak Maczek*, *Mak polny*, *Makówki*, *Polny Maczek*, *Polny Mak*, *Wilczy Mak*, *Zawilec*, *Żer*, *Żyr polny*¹⁶, *Żyr wilczy*. Britten, Holland (1886: 597): *Canker-rose* [*róża owocowa*]¹⁷, *Chasbow* [*makówka?*], *Chasse* [*makówka?*], *Cheesebowl* [*makówka?*], *Chesbow* [*makówka?*], *Cockrose* [*tłumaczenie dosłowne: kogucia róża*], *Collinhood* [*kapturek?*], *Cop-rose* [*róża miedziana*]¹⁸, *Copper-rose* [*miedziana róża*], *Corn-flower* [*kwiat polny*], *Corn poppy* [*mak polny*], *Cuprose* [*różana filiżanka*], *Cuskin* [*filiżanka?*], *Ear-aches* [*tłumaczenie dosłowne: ból ucha*], *Gipsy* [*wędrownik*], *Gipsies* [*wędrownicy*], *Rose* [*róża*], *Head-ache* [*tłumaczenie dosłowne: ból głowy*], *Lightnings/Thunder-flower* [*deszczowy/burzowy kwiat*], *Wild Maws* [*dzika malwa*], *Poison Poppy* [*mak truciciel/ obłądny mak*] *Pope* [*makowy chwast*], *Redweed* [*czerwone ziele*], *Soldiers* [*żołnierze*], *Red Soldiers* [*czerwoni żołnierze*], *Thunder Bolts* [*kwiaty burzowe*]¹⁹. Nowick (2015: 302) dodaje: *African rose* [*róża afrykańska*], *Ampola* [*Ampola?*], *Blindeyes* [*oślepiacz*] (1900), *Blue-eye* [*tłumaczenie dosłowne: niebieskie oczy; sugerowane tłumaczenie: kwiat smutku*], *Common poppy* [*mak*

¹³ Ten fakt zauważył i upamiętnił kanadyjski lekarz John McCrae w wierszu *In Flanders Fields*. [Źródło: <https://tygodnik.tvp.pl/39842002/kwiaty-ktore-wzrosly-z-ludzkiej-krwi-komu-przeszkadzaja-czerwone-maki>. Data ostatniego dostępu: 12.04.2020].

¹⁴ Brückner (1927: 399): *patry* „ślepie”, „oczy”.

¹⁵ Brückner (1927: 264): *krasa* „barwa czerwona”.

¹⁶ Brückner (1927: 669): *żyr* i *żer* pochodzą od *żir* – „pastwisko”.

¹⁷ Britten, Holland (1886: 86).

¹⁸ Britten, Holland (1886: 117).

¹⁹ Britten, Holland (1886: 305) piszą, że dzieci obawiały się zrywać kwiaty, ponieważ jeśli płatki opadły podczas zrywania, zbierający był narażony na uderzenie pioruna.

zwyczajny], *Double red poppy* [mak podwójnie czerwony], *Field poppy* [mak polny], *Headwark* [tłumaczenie dosłowne: ból głowy], *Joan silverpin* [tłumaczenie dosłowne: srebrna szpilka Joanny], *Purple single poppy* [fioletowy mak], *Red poppy* [mak czerwony], *Reed poppy* [tłumaczenie dosłowne: mak trzcinowy]. Według Spólnik (1990: 62) słowo *mak* jest wspólne dla wszystkich języków słowiańskich. Od XV wieku *mak* występuje z takimi przymiotnikami jak *wilczy*, *polny*, *oblędny* (w odniesieniu do *maku polnego*). Co ciekawe, w tym przypadku ani wierzenia ani legendy nie są odzwierciedlone w nazwach polskich. Za to słownik angielskich nazw historycznych podaje nazwę *thunderbolts*, związaną poniekąd z wywoływaniem deszczu, ściślej z uderzeniem pioruna (Britten, Holland 1886: 305).

***Trifolium arvense*.** Za Szcześniak (2013: 319) to *kotki*, *kataszki*, *wołoszaj*, [pol. *kotki*, *koteczki*], *koniczyna polna*. [...] „kwiat włochaty, szarą barwą i miękkością włosa przypominający sierść kocią”. Jak również *dzięcielina*, *działlina* i *działla* na wschodzie Słowiańszczyzny. Szcześniak (2013: 319-320) za H. Chodurską pisze, że na południu Słowiańszczyzny *koniczyna* postrzegana była jako „rozryw-ziele”, które otwiera zamki, ukrywa skrywane przed ludźmi skarby, palona chroni przed piorunami a obmycie rąk w wodzie, w której zanurzona jest *koniczyna* pozwala dotknąć rękoma rozgrzane żelazo. Szcześniak (2013: 320) pisze również o powszechnej wierze w przynoszone przez roślinę szczęście. Chodurska (2003: 154) pisze o niejasnej motywacji nazwy. Zaznacza, że doszukiwano się w niej odniesienia do *dzięcioła*, odwołując się również do *Historii naturalnej* Pliniusza (23-79 r. n.e.), gdzie mowa o ziele odnajdywanym przez dzięcioła, które otwiera zamki i łamie żelazo (Chodurska 2003: 317). Waniakowa (2012: 129) podaje nazwę *bajduszki*²⁰. Spólnik (1990: 25) przywołuje następujące nazwy historyczne: *koniczyna polna*, *oweczki*, *kocia stopka*, *koteczki*, *Koniczyna kotki*, *owieczki*, *koteczki*, *kocia stopa*, *zajęcza noga*, *zaięcza nożka*. Za to na *koniczynę łkową* Spólnik (1990: 25) podaje nazwy takie jak: *dyetel*²¹, *chrości kon*²², *konik*, *lwia stopa*, *konicz*, *konik*, *koniczyna*, *Koniczyna łkowa*. Twierdzi również, że nazwy *konicz*, *konik* i *koniczyna* (*koniczyna łkowa*/*Trifolium pratense* L.) są motywowane przeznaczeniem rośliny, jako że stanowiła paszę dla koni i wywodzi się od nazwy *koń* (Spólnik 1990: 102). Majewski (1893: 790) dla *Trifolium arvense* L. podaje: *Kaciuki*, *Kataszki*, *Kocie ziele*, *Koniczyna koteczki*, *Koniczyna kotki*, *Koteczki*, *Kotki*, *Kozia*

²⁰ Brückner (1927:11): u Słowian Południowych słowo *bajati* oznaczało czarować.

²¹ Pochodzenie nazwy nieznanne.

²² Pochodzenie nazwy nieznanne.

stopka, Owcza matka, Owieczki, Rosikoń²³, Śpiuch, Targownik²⁴, Wołoszaj²⁵, Zajęcza nóżka, Zayęcza stopka. Dla *Trifolium pretense* L. Majewski (1893: 790) wymienia *Dzięcielnik*, *Konicz*, *Koniczyna*, *Konik*, *Konikoś*, *Konikozic*, *Miodunka*²⁶. W odniesieniu do nazw angielskich, Britten, Holland (1886: 614) podają: *Trifolium pratense* L.: *Beebread* [miodunka], *Broad Clover* [koniczyna szerokolistna], *Clatter Malloch* [koniczyna ławkowa²⁷], *Meadow trefoil* [koniczyna], *Clover* [tłumaczenie dosłowne: treść²⁸], *Cow-clover* [koniczyna krowia/krówka], *Red Clover* (*T. pretense* L.) [koniczyna czerwona], *Dogs and Cats* [tłumaczenie dosłowne: psy i koty²⁹], *Hare's Foot* (*T. arvense* L.) [zajęcza stopa], *Herb Trefoil* [koniczyna ziele], *Honey-suck* [miodunka], *Red Honeysuckle* [czerwona miodunka], *Knap* [kwiat na szczycie wzgórza], *Plyvens*³⁰, *Soukie Clover* [miodunka], *Suckies* [miodunka], *Sucklers* [miodunka], *Suckles* [miodunka], *Cow-cloos*³¹, *Shamrock*³² [koniczyna], *Sleeping Maggie* [śpiąca Margareta], *Sookies* [miodunki], *Suck-bottle* [miodunki], *Suckling* [miodunki], *Sugar plums* [tłumaczenie dosłowne: słodkie śliwki/ miodunka]. Nazwy dodatkowe podane przez Lyons (1990: 377) dla *T. pretense* L. to *Marl-grass* [tłumaczenie dosłowne: trawa margielowa]. Dla *T. arvense* L. Lyons (1990: 377) wymienia: *Rabbit-foot* [zajęcza stopa], *Bottle-grass* [tłumaczenie dosłowne: trawa butelkowa], *Calf-clover* [tłumaczenie dosłowne: koniczyna cielęca], *Field Clover* [koniczyna polna], *Old-field Clover* [mieszkanka dawnych pól, odwieczna mieszkanka pól], *Poverty-grass* [biedula], *Pussy Clover* [koteczki], *Pussy-cats* [koteczki], *Pussies* [koteczki], *Stone Clover* [tłumaczenie dosłowne: koniczyna kamienna/ śpiuch?], *Watch Clover* [tłumaczenie dosłowne: koniczyna obserwująca]. Britten, Holland (1886: 619) podają dla *Trifolium arvense* L. nazwę *Clover* (*Hare's-foot*) [koniczyna zajęcza stopa]. Nazwy dodatkowe dla *T. arvense* L. podane przez Nowick (2015: 423) obejmują *Lagopus*³³, *Welch clover* [koniczyna walijska]. Dla *T. pretense* L. Nowick (2015: 423-424) zamieszcza dodatkowo: *Bristol three-leaf grass* [trójlistna trawa Bristolu]; *Early red clover* [wczesna koniczyna czerwona], *Giant clover* [koniczyna wyniosła],

²³ Pochodzenie nazwy nieznane. Być może nazwa wywodzi się również od pożywienia koni.

²⁴ Pochodzenie nazwy nieznane. Być może nazwa pochodzi od kształtu liści, które przypominają monety.

²⁵ Najprawdopodobniej nazwa pochodzi od meszku na roślinie.

²⁶ Nazwa prawdopodobnie pochodzi od faktu, że *koniczyna* jest rośliną miododajną.

²⁷ Zgodnie z definicją podaną przez Britten, Holland (1886: 106).

²⁸ Zgodnie z definicją podaną przez Britten, Holland (1886: 109).

²⁹ Być może angielska nazwa wywodzi się z licznego występowania rośliny, podobnie jak przy zwrotach idiomatycznych np. *to rain cats and dogs* [leje jak z cebra].

³⁰ Znaczenie nieznane.

³¹ Znaczenie nieznane „krowie...”?

³² Symbol Irlandii.

³³ Znaczenie nieznane.

Mammoth clover [koniczyna mamucia], *Peavine clover*³⁴ [pasza], *Perennial clover* [koniczyna wieloletnia], *Purplewort* [koniczyna fioletowa], *Real sweet clover* [prawdziwa koniczyna słodka], *Zigzag clover* [tłumaczenie dosłowne: koniczyna zygzakowata]. Szczesniak (2013: 319): *Trifolium pretense* L.: koniczyna łąkowa. Tak jak w przypadku konwalii majowej, żadna z nazw polskich i angielskich, zarówno obecnych jak i historycznych nie przejawia znamion mocy czarowniczej rośliny.

***Nymphaea alba* L.** Szczesniak (2013: 230) podaje nazwę *odoleń*. Brückner (1927: 375): *Odolan(ów)* „ocalała prasłowiańska nazwa rośliny czarowniczej (osoby nierzadko od roślin przezywano; nie tylko kobiety)”. Szczesniak (2013: 230) powołując się na inne źródła podaje, że owa nazwa występowała pierwotnie u wszystkich Słowian. Miała strzec przed wszelkimi przeciwnościami losu, przywracać uczucia, zapewniać powodzenie w interesach. Ziele występowało w zamowach na drogę. Miało być rwane w określonych godzinach, zatkawszy uszy, żeby nie usłyszeć wołania rośliny. Nie mogła być zrywana za pomocą metalowego narzędzia, ponieważ wówczas pęd zacznie ociekać krwią a ten, kto to zrobi będzie prześladowany koszmarami i zwidami, albo porwany przez wodników. Szczesniak (2013: 230 za J. Rostafiński) pisze, że nazwa tkwi w prasłowiańszczyźnie i przypomina pieśń dziewczyny ze Starej Baśni, która śpiewając „o dolaż moja, dola!” mogła nawiązywać do rośliny (*odolan*), wiedząc, że może zmienić jej dolę. Legendy te, niestety, również nie są potwierdzone w nazwach, ani polskich ani angielskich. Nowick (2015: 285) wymienia: *Nymphaea alba* L.: *European waterlily* [europejska lilia wodna], *Water-rocket*³⁵ [tłumaczenie dosłowne: rakietka wodna], *Flutterdock*³⁶ [kwiat trzepoczący na wodzie?], *White waterlily* [biała lilia wodna/ biała nimfa rzeczna/leśna³⁷]. Britten, Holland (1886: 595): *Bobbins* [huśtawka?³⁸], *Cambie-leaf* [grzybień], *Candock* [tłumaczenie dosłowne: puszka wodna/ sugerowane tłumaczenie: stulikep³⁹], *Watercan* [stulikep⁴⁰] *Water Bells* [tłumaczenie dosłowne: wodne dzwonki], *Water Socks* [centki], *Water Rose* [róża wodna], *Water Blob* [kleks wodny], *Nenuphar* [nenufar⁴¹]. Inną nazwą, do której może odnosić się *odoleń* to *Nuphar luteum* Sm. Spólnik (1990: 20) podaje nazwę *grzybienie białe* na *Nymphaea alba* L. i *grązel żółty* na *Nuphar luteum* L. Nazwy

³⁴ Dosłowne tłumaczenie nieznane.

³⁵ Znaczenie nieznane.

³⁶ Znaczenie nieznane.

³⁷ Taką definicję podaje Lyons (1990: 52).

³⁸ Zasugerowana nazwa wiąże się z tłumaczeniem leksemu *bob* na huśtać się. Być może ma to związek z korzeniami podwodnymi rośliny i jej utrzymywania na wodzie.

³⁹ Nazwa analogiczna do historycznej nazwy polskiej.

⁴⁰ Nazwa angielska odnosi się do zwiniętych liści rośliny przypominających naczynie (Britten, Holland 1886: 86) stąd zasugerowana nazwa historyczna *stulikep*.

⁴¹ Analogicznie do polskiej nazwy historycznej (Majewski 1893: 528).

historyczne dla *Nuphar luteum* L. to grybyene, vodna lelya, stulik, stulikepp, grzybienie, wodna lilia, grzybja, grzybija, lelia wodna biała y żółta. Majewski (1983: 572) dla *Nuphar luteum* L. podaje: *Bączewie*, *Bączywie*, *Bonczewie*⁴², *Grążeł*⁴³, *Grzybień żółty*, *Grzibien*, *Grzybienie*, *Grzybienie żółte*, *Grzybina*, *Grzybye*, *Grzybynye*, *Kijonka*, *Kurza dupka*, *Lilia wodna żółta*, *Mamałucha*⁴⁴, *Stulikep*, *Stuliyeppek*, *Stulikiepek*, *Wodna lilia*. Dla *Nymphaea alba* L. przywołuje: *Bończewie*, *Gaska*⁴⁵, *Grzebija*, *Grzewija*, *Grzibien*, *Grzybień*, *Grzybień biały*, *Grzybienie*, *Grzybienie białe*, *Grzybina*, *Grzybye*, *Grzybyenye*⁴⁶, *Kerzenka*, *Mamałucha biała*, *Momycz*⁴⁷, *Nenufary*⁴⁸, *Stulikep*, *Stulikyeppek*, *Stulikiepek*, *Wodna lilia* (Majewski 1893: 528). Motywację semantyczną stanowią cechy fizyczne rośliny, takie jak kształt, kolor oraz miejsce występowania.

Niewątpliwie dla Słowian rośliną magiczną był **kwiat paproci**. Szczesniak (2013: 244) podaje takie nazwy jak *zanokcica skalna*, *paprotka zwyczajna*, *paproć*, *serdesznik*. Paproć istnieje dla Słowian jako kwiat magiczny, dający siłę, pozwalający zrozumieć język roślin i zwierząt, jak i odkrywać zakopane skarby i poznawać skrywane tajemnice. Kwiat zakwita w noc Kupały⁴⁹, a człowiek, który go znajduje musi skrzętnie przestrzegać wielu zasad przed jego zerwaniem – np. wypowiadając zaklęcie oraz zrywając go boso. Nazwy łacińskie przytaczane przez Szczesniak (2013: 244) to *Asplenium trichomanes* L., *Polypodium vulgare* L., *Pteris aquilina* czy *Spirea filipendula* L. Barton (1837: 298) podaje *Aspidium Filix Mas* (*Polypodium Filix mas* L., *Polystichum Filix mas*. Roth.). Barton (1837: 299) pisze, że paprocie wiązały się z licznymi przesadami odzwierciedlającymi wierzenia ludów w określonych okresach jak np. przesąd mówiący o kobiecie w ciąży, dla której nastąpienie na roślinę oznaczać będzie poronienie. Spólnik (1990: 36) dla nazwy *Polypodium vulgare* L./*paprotka zwyczajna* podaje

⁴² Nazwa być może wywodzi się od słowa *bąk*, *bęzcęć* – w znaczeniu „głuchy głos, brzęk” (Brückner 1927: 19) – być może od żab, które przesiadują na liściach polując na owady.

⁴³ Nazwa być może wywodzi się od *grądział* – w znaczeniu „dyszel” lub „grzędy” (Brückner 1927: 156).

⁴⁴ Znaczenie nieznane.

⁴⁵ Być może od nazwy grzyba.

⁴⁶ Nazwa być może wywodzi się od – *grzyb*, jako że grzybki porastają na knocie, jak kwiaty tych roślin (Brückner 1927: 163).

⁴⁷ Pochodzenie nazw nieznane.

⁴⁸ Być może jest to kalka z łaciny. Kreiner (1960: 141): nymph - z gr. *Nymphai* „bogini źródeł, strumieni, lasów i łąk”. Kreiner (1960, 7): ł. *albus* „biały”.

⁴⁹ Brückner (1980: 309-310) pisze o obchodach Sobótek, twierdząc, że chrześcijaństwo, mimo, iż obchodzone w Wigilię przed dniem Św. Jana Chrzyciela, nie odebrało pogańskiego charakteru świętu. Nazwa słowiańska Kres została się u Serbów i Słowenów, która motywowana była *krzeszeniem* żywego ognia. Jednym z elementów obchodów było wskrzeszanie ognia. Ruska nazwa *Kupały* wywodzi się od obrzędowego kąpania, którego zgodnie z obrządkiem dokonać można było po święceniu wody przez Świętego Jana. W tę noc dziewczęta puszczały wianki na wodę, zbierano zioła dla ich większej skuteczności. To w tę noc zakwita paproć a gdzie czarownice po nocy rośną zbierają, w tych gospodarstwach krowy przestają albo mniej mleka dają.

historyczne nazwy takie jak: *paprothka*, *ossladicz*⁵⁰, *paprotka*, *paprotka mieysza i większa*, *Paproć paprotka*, *paproć pospolita*. Majewski (1893: 93) dla *Aspidium Filix mas* (+*Polypodium filix mas*) podaje: *Błotna paproć*, *Narecznica samcza*, *Nicennica*⁵¹ albo *krowia reż*, *Paprac*, *Paproć*, *Paprotka samcza*, *Zanokcica*⁵². Dla *Polypodium vulgare* L. Majewski (1893: 619) podaje *Anielski korzeń*, *Kuczmorka*⁵³, *Paproć*, *Paproć paprotka*, *Paproć słodyszka*, *Paproć słodziuszka*, *Paprotka*, *Słodiczka*, *Słodzička*, *Słodyszka*, *Słodziuszka*. *Polypodium Dryopteris* p. *Phegopteris Dryopteris* L. to: *Maluchna paprotka*, *Noc i dzień*, *Orli korzeń*, *Paproć mała*, *Paprotka trójkątna*, *Strusie pióro*, *Zagaszewka*⁵⁴, *Zgasiewka* (Majewski 1893: 619, 585). Dla *Asplenium Trichomanes* Huds. wymienia: *Łamikamień*, *Matki Boskiej włoski mnieysze*, *Rzqsa skalna*, *Skalirzqsa*, *Skalna rzqsa*, *Stonogowiec rzqsa skalna*, *Włosy Wenery* (Majewski 1893: 94). *Pteris aquilina* L.: *Orle pióro*, *Orlica*, *Orlica pospolita*, *Orlica zgasiewka*, *Orlica zwyczajna*, *Paproć*, *Paproć samica*, *Polna paproć*, *Zagaszewka*, *Zagaszewka orla*, *Zagaszewka orlica* (Majewski 1893: 639). Dla *Spirea Filipendula* Lin. Majewski (1893: 734) wymienia: *Dzieńgiel*, *Kamyczki*, *Kamyki*, *Kropidelko*, *Kropidło*, *Leśnik*, *Nazdrzyk czerwony*, *Orzeszki*, *Orzeszki ziele*, *Panny Maryi kropidło*, *Parzydło*, *Parzydło zwiesionosek*, *Przełomikamień*, *Tawuła zwiesinosek*, *Teszlik*, *Tesznik*, *Tesznyk*, *Thesznyk*⁵⁵, *Złomikamień*, *Zwiesinosek*. Britten, Holland (1886: 600) podają dla *Polypodium Dryopteris* L.: *Fern* (Oak) [*paproć*]. *Polypodium vulgare* L.: *Adder's-fern* [*paproć żmijowa*], *Brake of the Wall* [*paproć skalna*], *Creyt(?)*⁵⁶, *Everfern* [*paproć wiecznie zielona*], *Fern* (Oak, Wall or Wood) [*paproć skalna, leśna*], *Golden Lock* [*złoty klucz*], *Golden Maiden-hair* [*złote włosy Panny*], *Golden Polypody* [*paproć złota*], *Moss Fern* [*paproć torfowa*], *Polypody*. Nowick (2015: 353) dla *Polypodium vulgare* L. + *Polypodium virginianum* L. przytacza: *Brakeroot* [*orlica*⁵⁷], *Common polypody* [*paproć zwyczajna*], *Evergreen fern* [*paproć wiecznie zielona*], *Female fern* [*paproć samica*], *Fernroot* [*korzeń paproci*], *Polypodium polypode*, *Rock brake* [*rzqsa skalna*⁵⁸], *Rock polypod* [*paproć łamiąca skały*]. Dla *Asplenium trichomanes* L. Nowick (2015:

⁵⁰ Nazwa najprawdopodobniej stanowi zapożyczenie z czeskiego, ponieważ Majewski (1893: 69) podaje nazwę czeską *Osladic*.

⁵¹ Znaczenie nieznane.

⁵² Znaczenie nieznane.

⁵³ Brückner (1927: 279): *kuczmerka* „rodzaj słodyczki”.

⁵⁴ Znaczenie nieznane. Być może nazwa wywodzi się od *zagajnika*.

⁵⁵ Znaczenie nazw nieznane.

⁵⁶ Znaczenie nieznane.

⁵⁷ Przez analogię do polskiej nazwy *Orlica*. Szweykowska, Alicja, Jerzy Szweykowski (1993:434): „Nazwę swą zawdzięcza układowi wiązek przewodzących w ogonku liściowym, który na przekroju poprzecznym przypomina dwugłowego orła.”

⁵⁸ Poprzez analogię do nazwy polskiej.

75) podaje: *Common spleenwort* [tłumaczenie dosłowne: paproć zwyczajna lecząca śledzionę⁵⁹], *Dwarf spleen wort* [paproć mała lecząca śledzionę], *English maidenhair* [angielska paproć/ włosy panieńskie], *Maidenhair spleenwort* [tłumaczenie dosłowne: włosy dziewicze leczące śledzionę], *Wall spleenwort* [skalirzesa lekarska⁶⁰], *Waterwort* [paproć wodna]. Dla *Pteris aquilina* L. = *Pteridium auilinum* (L). Kuhn, Nowick (2015: 345) podaje: *Bracken* [orlica], *Brake* [orlica], *Brake fern* [orlica], *Braken* [orlica], *Braken fern* [orlica], *Common brake* [orlica zwyczajna], *Fern* [paproć], *Poor-man's-soap* [tłumaczenie dosłowne: mydło biedaka], *Western bracken fern* [orlica zachodnia]. Dla *Aspidium filix mas* = *Dryopteris filix mas* (L.) Schott Nowick (2015: 54) wymienia: *Aspidium* [aspidium], *Basket fern* [koszyk], *Bearpaw root* [korzeń niedźwiedziej łapy], *Felix mas*, *Filix mas*, *Knotty brake* [tłumaczenie dosłowne: orlica węzłowata], *Male shield fern* [narecznica smacza], *Shield fern* [paproć obronna], *Sweet brake* [słodcziczka], *Fragrant shield fern* [pachnąca tarcza], *Fragrant wood fern* [pachnąca paproć leśna], *Sweet shield fern* [tarcza/zbroja słodcziczka]. Przedstawione nazwy wywodzą swoją motywację semantyczną od kształtu liści, od miejsca występowania, jednak i w tym przypadku żadna nazwa w najmniejszym stopniu nie odnosi się do mocy przypisywanej tej roślinie.

Atropa bella-donna L. *Pokrzyk wilcza jagoda, wisielec, wężyk, krzywiec, krasawka* (Szcześniak 250-251). Roślina halucynogenna wywołująca omamy. Znana jest pod nazwą *leśna tabaka*⁶¹, *szalej*⁶² Dawała moc przepowiadania przyszłości⁶³. Nazwa *wisielec* pochodzi od jej występowania, jakimi są miejsca odległe i dzikie, gdzie stawiano szubienice (Szcześniak 2013: 251). Nazwa *pokrzyk* związana jest z faktem, że wyrywanie korzenia wiąże się z jękami i westchnieniami, które mogą prowadzić do śmierci. Śmierci można było uniknąć wydobywając roślinę w piątek przed wschodem słońca, przy zatkanych uszach w towarzystwie czarnego psa. Podkopany korzeń przywiązywany był do ogona psa, który zachęcony mięsem wyrzucał korzeń jednak od krzyków rośliny sam zdychał (Szcześniak 2013: 251). Chodurska (2003: 265) podaje nazwy *krzykawiec* i *krzykwa* motywowane wydawaniem przez roślinę „niehumanicznego krzyku”. Według Szcześniak (2013: 251) w Polsce wierzono, że roślina wyrasta ze spermy wisielca, a korzeń, który przypominał postać ludzką, analogicznie do korzenia *madragory*, stosowany był we wzmacnianiu potencji. Szcześniak przywołuje również nazwę

⁵⁹ Por. <https://www.lexico.com/en/definition/spleenwort>. Data ostatniego dostępu: 24.06.2020.

⁶⁰ Poprzez analogię do nazwy polskiej.

⁶¹ Por. <https://atlas.roslin.pl/plant/6440>. Data ostatniego dostępu: 25.04.2020.

⁶² Majewski (1893:101).

⁶³ Brak odzwierciedlenia w nazwach.

*belladonna*⁶⁴, która nawiązuje do pełnego blasku spojrzenia. Renesansowe damy stosowały krople do oczu z pokrzyku w celu rozszerzenia źrenic, nadającego blask spojrzeniu (Szcześniak 2013: 251 odwołując się do innych źródeł). Roślina trująca dla ludzi i zwierząt. Według Waniakowej (2012: 94) jej polska nazwa gwarowa *żydówka* wywodzi się od trujących właściwości rośliny oraz panującego na wsi antysemityzmu⁶⁵. Trujące owoce rośliny mylone były często z czarnymi borówkami i wiśniami, stąd też nazwy: *wilcza wiśnia*⁶⁶, *psinki*⁶⁷, *Psia wiśnia*, *Psinki*, *Psinki ogrodne wysokie*, *Wilcza jagoda*, *Wilcze jagody*, *Wilczo-jagoda*, *Wilcza wiśnia*⁶⁸. Majewski (1893: 101): *Atropa Belladonna* Adans.: *Beladonna*, *Caryczka*⁶⁹, *Matraguna*⁷⁰, *Nimycia*⁷¹, *Pokrzyk*, *Szalej*, *Tessak*⁷². Nowick (2015: 62): *Banewort* [zguba], *Bella-donna*, *Black nightshade* [koralina czarna?], *Black-cherry* [czarna wiśnia], *Daftberry* [zawrót głowy], *Deadly nightshade* [śmiertelna zguba], *Death's herb* [zioło śmierci], *Dwale* [opiat], *Dwayberry* [jagoda śmierci], *Great morel* [smardz?], *More morell* [smardz?/psianka⁷³?], *Poison black cherry* [trująca wiśnia czarna], *Sleeping nightshade* [śpiąca zguba]. Britten, Holland (1886: 569) uzupełniają nazwami: *Cherry (Naughty Man's)* [podstępna roślina, tłumaczenie dosłowne: wiśnia podstępnego człowieka], *Mad* [obłąkaniec], *Manicon*⁷⁴, *Mekilwort*⁷⁵. Zdecydowanie w tym przypadku możemy mówić o odzwierciedleniu wierzeń w nazwach polskich takich jak *wisielec* czy *krzykawiec*. Pozostałe nazwy nawiązują głównie do właściwości trujących rośliny i ta motywacja semantyczna stanowi również podstawę nazw anglojęzycznych.

***Rosa canina*.** *Róża dzika* (Szcześniak 2013: 263). Dla Słowian wschodnich *Rosa canina* usposabiała piękno, młodość, miłość, męską stałość i odwagę. Legendy Słowian Wschodnich mówią, że w różę zamieniona została młoda, nieszczęśliwie zakochana dziewczyna (Szcześniak 2013: 63). Jako że roślina posiada kolce, stosowana była w magii leczniczej i ochronnej (Szcześniak 2013: 265). U Słowian Zachodnich chroniła zwierzęta i plony przed

⁶⁴ Potwierdzone przez Majewskiego (1893:101). Kreiner (1960: 26): wł. *bella donna* oznacza „piękną pannę”.

⁶⁵ Nazwa potwierdzona przez Majewskiego (1893:101).

⁶⁶ Por. <https://atlas.roslin.pl/plant/6440>. Data ostatniego dostępu: 25.04.2020.

⁶⁷ Por. <https://atlas.roslin.pl/plant/6440>. Data ostatniego dostępu: 25.04.2020.

⁶⁸ Majewski (1893: 101).

⁶⁹ Być może nazwa wywodzi się z ruskiego słowa ludowego *caryna* oznaczającą „pastwisko” (Brückner 1927: 59).

⁷⁰ Znaczenie nieznane.

⁷¹ Znaczenie nieznane.

⁷² Znaczenie nieznane.

⁷³ Earle (1880: lxxvii) podaje nazwę *Morella* na *Solanum nigra* L. („psianka czarna”), która wyglądem przypominać może *pokrzyk*.

⁷⁴ Znaczenie nieznane.

⁷⁵ Znaczenie nieznane.

złymi urokami. Szczesniak (2013: 265): Roślina używana była na zachodzie Słowiańszczyzny do leczenia krów, poprawy jakości mleka. Mleko przelewane było przez wianek z pęków róż, a zepsute mleko wylewane było na obornik, następnie gospodynie uderzały w to miejsce pękami dzikiej róży, wierząc, że odganiają złe wiedźmy. Spólnik (1990: 42) wśród nazw historycznych podaje: *Róża dzika*, *psia róża*, *roża polna*, *Roza dzika*. Jest to nazwa zapożyczona bezpośrednio z łaciny (Spólnik 1990: 88⁷⁶). Majewski (1893: 671) wymienia: *Babicha*, *Głóg*, *Kostropesth*⁷⁷, *Nieszpolka*⁷⁸, *Polna róża*, *Psia róża*, *Róża*, *Róża głógowa*, *Róża polna*, *Róża psia*, *Spik* („wyraz ten oznacza kosmatą narośl na głogu i róży”), *Spyk*, *Spýk*, *Szepszyna*, *Szypszyna*. Tematem róży szczegółowo zajmują się Łuczaj, Oklejewicz, Nowak i Pirożnikow (2008). Nazwa *głóg* używana była często zamiennie z *róża* (2008: 119). Nazwy ludowe tworzone też były często od wyrazów *baba* i *dupa* (z tego względu, że owoce rośliny przypominały pośladki). W Polsce południowo-wschodniej, w miejscowościach „etnicznie ukraińskich” nazwa róży zaczyna się od *sw-* i *św*, jak np. *swerbohuz*, *świerbiela*. Według autorów nazwy owe mogą pochodzić od czasownika *świerzbic*, w języku łemkowskim *swerbyty*, ze względu na „świerzbiczące właściwości włosków otaczających ‘nasiona’ róży”, które w ramach zabawy wrzucane były przez chłopców dziewczętom za koszulę. W językach wschodniosłowiańskich przytaczana jest również nazwa *szypszyna* jako synonim *Rosa canina* (*róża psia*). Jej warianty to: *szepszyna*, *pieprzyna*, *pszypszyna*, *supszyna*. Na Śląsku oraz w zachodniej części Beskidów występują nazwy skrócone jak „*szyb*, *szyp*, *sypólki*, *sypel*, *sypłówki*”, które nawiązują do nazw czeskich, słowackich i południowosłowiańskich. Inną nazwą ludową używaną do dziś na określenie owoców róży są *gąsior*y (Łuczaj, Oklejewicz, Nowak, Pirożnikow 2008: 119–120). Na podstawie przytoczonych nazw należy stwierdzić, iż nazwy polskie, oprócz podobieństw do innych języków słowiańskich jak w przypadku *szypszyny* czy *szepszyny* oraz motywacji semantycznej z języka łacińskiego (Kreiner 1960: 13) „*rosa*” róża oraz (Kreiner 1960: 35) „*caninus*” psi, w żaden sposób nie odzwierciedlają wspomnianych rytuałów i legend. Analizując nazwy angielskie również nie obserwujemy jakiegokolwiek nawiązania do legend i obyczajów Słowian. Britten, Holland (1886: 606) wymieniają: *Bird Brier* [wrzosiec⁷⁹ ptasi], *Bramble (Horse)* [końska jeżyna], *Brear* [wrzosiec], *Briar* [wrzosiec], *Briar Rose* [tłumaczenie dosłowne: róża wrzosowata], *Briar Tree* [tłumaczenie dosłowne: drzewo wrzosowate], *Brier Bush* [tłumaczenie dosłowne: krzew

⁷⁶ To samo piszą Łuczaj, Oklejewicz, Nowak, Pirożnikow (2008:118).

⁷⁷ Znaczenie nieznane.

⁷⁸ Znaczenie nieznane.

⁷⁹ Wrzosiec oznacza dziką różę.

wrzosowaty], *Brimmle* [jeżyna], *Buck-breer* [wrzosiec kłujący], *Buckie Briar* [wrzosiec kłujący], *Buckies* [kłujki], *Bucky* [kłujki], *Canker-flower* [tłumaczenie dosłowne: kwiat z naroślą, róża owocowa], *Canker-rose* [tłumaczenie dosłowne: róża z naroślą, róża owocowa], *Cow-itch* [tłumaczenie dosłowne: swędzenie krów], *Dogbreer* [wrzosiec psi], *Dog Rose* [róża psia], *Eglantine*⁸⁰, *Hedgepeak* [hecze pecze]⁸¹, *Hip*, *Hip-briar* [tłumaczenie dosłowne: głóg-wrzosiec], *Hip-rose* [tłumaczenie dosłowne: róża-wrzosiec], *Pig Rose* [świńska róża], *Pixie Pears* [gruszki chochlikowe]⁸², *Tickler* [łaskotek], *Tickling Tommy* [łaskotek]⁸³, *Yew-brimmle*⁸⁴. Nowick (2015: 362) dodatkowo podaje: *Bedeguar*⁸⁵, *Bramble Brier* [tłumaczenie dosłowne: jeżyna wrzosiec], *Brere rose* [róża wrzosiec], *Cynosbata*⁸⁶, *Dog thorn* [cierń psi], *Eglantine gall*⁸⁷, *Wild brier* [dziki wrzosiec], *Wild rose* [dzika róża].

Hypericum perforatum L. Ś-to Jańskie ziele, dziurawiec, dziurawiec zwyczajny, dzwonek (Szczęśniak 2013: 291). Ziele odstraszało demony, stosowane było przeciw urokom i zaklęciom. Noszone przy sobie gałązki chroniły ludzi przed chorobami, urokami i dzikimi zwierzętami a wieńce z dziurawca powieszone w oborze chroniły bydło. Roślinę należało mieć przy sobie zwłaszcza w noc Świętego Jana. Sok z rośliny używany był przy wróżbach. Młodzi ludzie wróżyli sobie, czy ich miłość jest odwzajemniona. Jeśli, łamiąc roślinę, wydobywający się sok był czerwony lub pomarańczowy, oznaczało to, że miłość była odwzajemniona. Sok biały oznaczał nieodwzajemnioną miłość. Nazwa *Świętojańskie ziele* wywodzi się z faktu, że okres kwitnienia przypada na dzień Św. Jana. Według Waniakowej (2012: 184) nazwy *dziurawca* związane ze św. Janem są pośrednimi lub bezpośrednimi kalkami średniowiecznych nazw łacińskich (*herba sancti johannis*, *herba sancti joannis*, *sancti johannis herba*). Szczęśniak (2013: 291) pisze, że roślina wraz z jej właściwościami magicznymi była tak popularna, że nazywana była „zielem od 99 boleści”. Waniakowa (2012: 84-85) podaje również takie nazwy jak *postrzelon*, *przezorek*. Motywację semantyczną obu nazw stanowi budowa liści, która pod światło sprawia wrażenie, jak gdyby znajdowały się na niej małe

⁸⁰ Jak podaje Kreiner (1960: 72) nazwa pochodzi z st. fr. *eglaniter* oznaczającego „gatunek kwiatu”. Według Quattrocchi (2012: 3238) nazwa angielska *eglantine* odnosiła się również do *Rosa eglanteria* Mill.

⁸¹ Łuczaj, Oklejewicz, Nowak, Pirożnikow (2008: 120) piszą o tajemniczo brzmiącej nazwie *hecze pecze*, odnoszącej się do owoców dzikiej róży twierdząc, że powstała z austriackiej nazwy *hetschepetsch*.

⁸² Nazwa odnosi się do owoców dzikiej róży.

⁸³ Nasiona dzikiej róży wkładane były dziewczętom za koszulę przez chłopców w celach łaskotania (Britten, Holland 1886: 469).

⁸⁴ Znaczenie nieznane.

⁸⁵ Znaczenie nieznane.

⁸⁶ Znaczenie nieznane.

⁸⁷ Znaczenie nieznane.

dziurki, przez które można *przezierać* lub które mogą kojarzyć się z dziurami po kuli⁸⁸. Autorka wymienia również nazwę *krzyżowe ziele*, *krzyżowe drzewko*, *krzyżownik* (Waniakowa 2012: 89-90), motywowaną faktem, że naprzeciwległe liście rośliny tworzą krzyżyk widziany od góry rośliny. Spólnik (1990:17) podaje następujące nazwy historyczne: *kosciolek*⁸⁹, *kotwycze*⁹⁰, *crebycz*⁹¹, *zayącza krewka*⁹², *suchy wilk*, *suonecz*⁹³, *dziorawiec*, *dzwonki*, *Jana św.* *Ziele*, *panny Maryey dzwoniki*, *obieży świat*, *pępownik*⁹⁴, *przestrzelon*, *dzwoniec*, *Jana ziele*, *dzwonek czerowny*, *Janskie ziele pospolite*. Majewski (1893: 401): *Panny Mariy Dzwonki*, *Dziurawiec*, *Dzwoneczki*, *Dzwoniec*, *Dzwonek*, *Dzwonek Czerwony*, *Dzwonki*, *Dzwonki Panny Maryi*, *Panny Maryi Dzwonki*, *Świętego Jana ziele*, *Świętojańskie ziele*, *Wrzosowiec*, *Ziele Ś- go Jana*, *Ziele Świętojańskie*. I tak w tym przypadku do motywacji semantycznych zaliczyć należy budowę rośliny, właściwości lecznicze oraz odwołanie do chrześcijańskiej nazwy święta pochodzącej od Świętego Jana. Jednak uwagę zwracają nazwy takie jak *zayącza krewka*, *dzwonek czerowny* czy *pępownik*, które w pewien sposób mogą nawiązywać do zwyczajów Słowian. Pod znakiem zapytania pozostają również nazwy, których etymologia na ten moment nie jest jednoznaczna. Nazwy angielskie według Britten, Holland (1886: 586) obejmują: *Amber* [bursztyn], *Balm of Warrior's Wound* [balsam na rany], *Cammock*⁹⁵, *Herb John* [Świętojańskie ziele], *John's (St.) Wort* [Świętojańskie ziele], *Penny John* [tłumaczenie dosłowne: grosz Jana], *Rosin Rose* [żywica], *Touch and heal* [balsam]. Nowick (2015: 215) uzupełnia: *Common St. John's wort* [Świętojańskie ziele], *Devil's-scurge* [diabelska plaga⁹⁶], *European St. John's-wort* [europejskie świętojańskie ziele], *God's wonder plant* [Boskie ziele] *Hypericum*, *Hyssop* [hyzop], *St. John's bush* [krzew Św. Jana], *Witches'- herb* [wiedźmowe ziele]⁹⁷. Motywacja semantyczna nazw angielskich nawiązuje wyłącznie do właściwości leczniczych rośliny, miejsca występowania/pochodzenia oraz Świętego Jana.

Zahartuszka, urażnik. Orchis latifolia L. Storzyczek szerokolistny. Szcześniak (2013: 298) podaje, że magiczną częścią rośliny jest jej korzeń. Posiada pięć odnóg. Korzeń miał zabezpieczać kobietę przed macierzyństwem. Analogicznie, jedna odnoga zagotowana i

⁸⁸ Tak też podaje Spólnik (1990: 112).

⁸⁹ Znaczenie nieznane.

⁹⁰ Być może nazwa wywodzi się od *kotew*, *kotwa* „kotwica” w znaczeniu „zapaść” do ziemi (Boryś 2005: 254); być może wywodzi się od kształtu jako że kwiat posiada silnie rozrośnięte kłaczce.

⁹¹ Znaczenie nieznane.

⁹² Kwiaty ziela barwią na czerwono (Szcześniak 2013: 291).

⁹³ Znaczenie nieznane.

⁹⁴ Znaczenie nieznane.

⁹⁵ Znaczenie nieznane. Britten, Holland (1886: 83) podają tę nazwę jako nadawaną dla żółtych kwiatów.

⁹⁶ Roślina bardzo popularna, rozwija się z podziemnego kłacza, jest mrozoodporna.

⁹⁷ Ziele odgania wiedźmy; odbiera moc urokom zwłaszcza w noc świętojańską (Szcześniak 2013: 291).

wypita zabezpieczała na jeden rok, dwie na dwa lata. Była to roślina chroniąca od uroków i zdejmująca choroby (Szczęśniak 2013: 89). Fakt ten potwierdza poniekąd w nazwach Majewski (1893: 541) przytaczając: *Bosza raczka* (*Boża rączka*), *Dłoń Boża*, *Dłoń Chrystusowa*, *Storczyk Dłoń krystowa*, chociaż motywacją nazw mógł być również kształt liści, przypominający dłoń. Pozostałe nazwy to: *Naparstek* [*kielichowaty kwiat*], *Rączki*, *Skoczek*, *Storczyk Dłoni*, *Storczyk szerokolistny*, *Szwyatego Jana raczka*, *Urażnik*, *Zahartuszka* (Majewski 1893: 541). Według Spólnik (1990: 89) *Dłoń krystowa* stanowi kalkę śrlac. *Palma Christi*. Nazwy angielskie, zgodnie z Britten, Holland (1886: 596) obejmują: *Adam-and-Eve*⁹⁸ [*Adam i Ewa*], *Baldberry* [*tłumaczenie dosłowne: goła jagoda*], *Balderry* [*tłumaczenie dosłowne: goła jagoda*], *Bulldairy* [*przysmak byka*], *Cain-and-Abel*⁹⁹ [*Kain i Abel*], *Cock's Kames* [*grzebień koguci*], *Dead Man's Fingers* [*trupie palce*], *Deil's Foot*¹⁰⁰ [*przysmak diabła*] *Lover's Wanton*¹⁰¹ [*swawola*], *Man Orchis* [*storczyk samczy*], *Meadow Rocket*¹⁰² [*ziele miłości; tłumaczenie dosłowne: przysmak ląkowy*], *Mount Caper* [*ziele miłości*], *Pulldailies*¹⁰³, *Red-lead*¹⁰⁴, *Salep* [*salep*]. Nazwy polskie jedynie częściowo nawiązują do wierzeń wokół rośliny, jednak nazwy te niekoniecznie wywodzą się z korzeni słowiańskich. Nazwy angielskie zaś motywowane są właściwościami afrodyzyjnymi rośliny oraz jej właściwościami trującymi i „pułapkowymi”¹⁰⁵ oraz odwołaniem religijnym.

3. Wnioski

Słowianie obrządkami odganiaли najczęściej złe duchy, używali roślin do *lekarowania* i *wieźmarowania*¹⁰⁶. Zebrany niewielki materiał tylko potwierdza, że rośliny funkcjonowały w wierzeniach i miały kluczowe znaczenie w obrządkach oraz czarnej magii, jednak tylko nieliczne noszą znamiona legend i obyczajów. W przytoczonych nazwach legenda wokół *fiołka*

⁹⁸ Britten, Holland (1886: 5) podają, że bulwa, która tonie to Adam a ta, która pływa to Ewa. Być może nazwa nawiązuje do faktu, iż kwiaty storczykowców są obupłciowe. (Szweykowska, A, J. Szweykowski 1993: 600).

⁹⁹ Nazwa dla określenia bulw rośliny (Britten, Holland 1886: 81).

¹⁰⁰ Nazwa bulw rośliny; *deil* to Szkocka nazwa diabła (Britten, Holland 1886: 147).

¹⁰¹ Britten, Holland (1886: 316) podają, że według wierzeń ludowych odpowiednia połowa korzenia podana do zjedzenia osobnikowi płci przeciwnej wywoła miłość, druga połowa zaś tak samo silne, ale przeciwne uczucie – niechęć.

¹⁰² Britten, Holland (1886: 330): nazwa odnosi się do rośliny jako afrodyzjaku.

¹⁰³ Znaczenie nieznane.

¹⁰⁴ Znaczenie nieznane.

¹⁰⁵ Niektóre storczykowe posiadają kwiaty pułapkowe łapiące owady (Szweykowska, A, J. Szweykowski 1993: 600).

¹⁰⁶ Terminy wzięte od Szczęśniak (2013).

trójbarwnego odzwierciedlona jest w nazwach polskich i angielskich oraz wiara w moc wywoływania deszczu i możliwość porażenia piorunem w przypadku *maku polnego*. Pozostałe przykłady nawiązują głównie do właściwości leczniczych i fizycznych roślin. Ciekawym zjawiskiem jest podobieństwo nazw historycznych jak np. *wrzosiec (briar)* czy *stulikep (candock)*. Być może wpływ chrześcijaństwa oraz przenikanie kultur wpłynęły znacząco na język. Niewątpliwie wiedza o wierzeniach i legendach, która stanowi część kultury, jest w pewien sposób nadal kultywowana. Niestety nie ma to praktycznie większego przełożenia na nazewnictwo roślin. Być może wspomniane rośliny nigdy nie posiadały nazw stricte wynikających z przypisywanych im właściwości magicznych i legend. Na podstawie zebranego materiału trudno mówić o klarownym zobrazowaniu rzeczywistości poprzez symbolikę nazwy oraz o transferze kultur. Niniejszy artykuł należy traktować jako wprowadzenie do tematu, który wymaga obszernych poszukiwań w słownikach historycznych obu kultur a przedstawione przykłady nie tylko w pewnym stopniu przedstawiają ewolucję nazw, ale także służą jako punkt wyjścia do określenia strategii i technik tłumaczeniowych roślin.

Bibliografia

- Armitage, Allan M. (2001) *Armitage's Manual of Annuals, Biennials, and Half-Hardy Perennials*. Portland: Timber Press.
- Barton, Benjamin, Herbert, Thomas Castle (1837) *The British Flora Medica or the History of the Medicinal Plants of Great Britain*. London: Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden.
- Boryś, Wiesław (2005) *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Britten, James, Robert Holland (1886) *A Dictionary of English Plant Names 1886*. London: Trübner & Co.
- Brückner, Aleksander (1980) *Mitologia słowiańska i polska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Brückner, Aleksander (1927) *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- Chodurska, Halina (2003) *Ze studiów nad fitonimami rękopiśmiennych zielników wschodniosłowiańskich XVII-XVIII wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.

- Earle, John (1880) *English Plant Names from the Tenth to the Fifteenth Century*. Oxford: Clarendon Press.
- Gledhill, David ([1985] 2008) *The Names of Plants*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kreiner, Jerzy (1960) *Słownik etymologiczny łacińskich nazw i terminów używanych w biologii oraz medycynie*. Wrocław-Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kuźnicka, Barbara (2006) „Zielniki i albumy florystyczne Elizy Orzeszkowej”. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 51 (2); 69–78.
- Lyons, A.B. (1900): *Plant Names Scientific and Popular*. Detroit: Nelson, Baker & Co. Publishers.
- Łuczaj, Łukasz, Krzysztof Oklejewicz, Kazimierz Andrzej Nowak, Ewa Pirożnikow (2008) „Ludowe nazwy głógów (*Crataegus*) i róż (*Rosa*) w Polsce od końca XIX w. do czasów obecnych”. *Rocznik Dendrologiczny*, 56; 115–129.
- Majewski, Erazm (1893) *Słownik Nazw Zoologicznych i Botanicznych Polskich Erazma Majewskiego*. Warszawa: Druk Noskowskiego.
- Podbielkowski, Zbigniew, Barbara Sudnik-Wójcikowa (2003) *Słownik roślin użytkowych: polski, łaciński, angielski, francuski, niemiecki, rosyjski*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.
- Quattrocchi, Umberto (2012) *CRC World Dictionary of Medicinal and Poisonous Plants. Common Names, Scientific Names, Eponyms, Synonyms, and Etymology*. Boca Raton: CRC Press.
- Spółnik, Anna (1990) *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Szcześniak, Krystyna (2013) *Świat roślin światem ludzi na pograniczu wschodniej i zachodniej słowiańszczyzny*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Szweykowska, Alicja, Jerzy Szweykowski (red.) (1993) *Słownik botaniczny*. Warszawa: Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”.
- Waniakowa, Jadwiga (2012) *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Zagadnienia ogólne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Źródła internetowe

Atlas Roślin. [<https://atlas.roslin.pl/plant/6440>. Data ostatniego dostępu: 28.04.2020].

ExploratoryShakespeare. [<https://journeys.dartmouth.edu/exploratoryshakespeare/2015/07/07/love-in-idleness/>. Data ostatniego dostępu: 28.04.2020].

Lexico. [<https://www.lexico.com/en/definition/spleenwort>. Data ostatniego dostępu: 24.06.2020].

Missouri Botanical Garden. [<https://www.missouribotanicalgarden.org>. Data ostatniego dostępu: 26.01.2020].

Royal Horticultural Society. [<https://www.rhs.org.uk>. Data ostatniego dostępu: 26.01.2020].

Słownik Języka Polskiego. [<https://sjp.pwn.pl/doroszewski/wyzlin;5523280.html>. Data ostatniego dostępu: 25.04.2020].